

УДК 330.34:005.336

Маркова Н. С., к. е. н., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
Дем'яненко А. А., аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНЦЕПЦІЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ: АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА

У статті досліджено теоретичні аспекти формування концепцій людського розвитку та економіки знань, їх взаємозв'язок та відмінності. Проведено аналіз місця України у світових рейтингах за освітніми індексами. Визначено, що накопичений в Україні людський потенціал на разі реалізується неефективно у контексті потреб інноваційного розвитку. Виокремлено ряд негативних явищ у соціальній та економічній сферах, що виникають унаслідок зростання рівня безробіття. За допомогою аналітичного забезпечення визначено залежність низької якості життя, відтоку висококваліфікованих фахівців за кордон, гальмування науково-технічного розвитку від високого рівня безробіття. Зроблено висновок про необхідність створення сприятливих соціальних, економічних, політичних, демографічних та екологічних умови для реалізації людського потенціалу. Запропоновано заходи щодо формування можливості працівнику задовольнити потреби та забезпечити подальший розвиток.

Ключові слова: людський розвиток, економіка знань, знання, освіта, науково-технічний прогрес, економічне зростання, реалізація людського потенціалу, безробіття, трудова міграція

Рис. 5, Табл. 1, Літ. 12

Н. С. Маркова, А. А. Дем'яненко

ВЗАИМОСВЯЗЬ КОНЦЕПЦИЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ: АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА

В статье исследованы теоретические аспекты формирования концепций человеческого развития и экономики знаний, их взаимосвязь и различия. Проведен анализ места Украины в мировых рейтингах по образовательным индексам. Определено, что накопленный в Украине человеческий потенциал на сегодня реализуется неэффективно в контексте потребностей инновационного развития. Выделены ряд негативных явлений в социальной и экономической сферах, возникающих вследствие роста уровня безработицы. С помощью аналитического обеспечения определена зависимость низкого качества жизни, оттока высококвалифицированных специалистов за границу, торможение научно-технического развития от высокого уровня безработицы. Сделан вывод о необходимости создания благоприятных социальных, экономических, политических, демографических и экологических условий для реализации человеческого потенциала. Предложены мероприятия по формированию возможности работнику удовлетворить потребности и обеспечить дальнейшее развитие.

Ключевые слова: человеческое развитие, экономика знаний, знания, образование, научно-технический прогресс, экономический рост, реализация человеческого потенциала, безработица, трудовая миграция

N. Markova, A. Demianenko

INTERRELATION BETWEEN CONCEPTS OF HUMAN DEVELOPMENT AND ECONOMIC KNOWLEDGE: ANALYTICAL ASSESSMENT

The article investigates the theoretical aspects of the formation of the concepts of human development and the knowledge economy, their interrelationship and differences. The analysis of Ukraine's place in the world rankings for educational indexes. It was determined that the accumulated human capital in Ukraine today is implemented effectively in the context of innovation development needs. It identifies a number of negative phenomena in the social and economic problems resulting from the growth in unemployment. Using analytical support, the dependence of poor quality of life, the outflow of highly qualified specialists to abroad, braking scientific and technological development of high unemployment. The conclusion about the need to create a favorable social, economic, political, demographic and environmental conditions for the realization of human potential. The measures on the formation possibility of the employee to meet the needs and ensure the further development.

Keywords: human development, knowledge economy, knowledge, education, scientific and technological progress, economic growth, the realization of human potential, unemployment, labor migration

Постановка проблеми. Тенденції сер. ХХ – поч. ХХІ ст. визначають стратегічний напрям еволюції сучасного суспільства у двох найважливіших цивілізаційних трендах: стрімке прискорення суспільно-економічного та науково-технічного розвитку, обґрунтування та подальші напрямки їх ефективної реалізації. Вирішення цих процесів було покладено в основу концепцій людського розвитку та економіки знань. В таких умовах прискореного розвитку вирішального значення набувають знання, інтелект, інформація та освіта. Освіта, як компонент людського розвитку, постає найважливішою рушійною силою економічних змін у країні, джерелом зростання суспільного багатства та формування нової якості економіки. У зв'язку з цим надзвичайно актуальними є питання посилення взаємозв'язку між означеними концепціями у розрізі рівня освіти населення та економічного розвитку особливо для України, що наразі обрала європейські цінності на шляху поступових економічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність концепцій людського розвитку та економіки знань підтверджується як викликами розвитку сучасної економіки та суспільства, так і значним науковим доробком з даної проблематики, серед яких вагоме місце займають роботи зарубіжних: Г. Беккера, Д. Белла, П. Друкера, Махбуб уль Хака, Ф. Махлупа, А. Сена, О. Тоффлера, Ф. Хайєка, Т. Шульца, Й. Шумпетера та вітчизняних учених: Г. Герасименко, О. Грішної, А. Колота, Е. Лібанової, Л. Лісогор, О. Макарової, О. Новікової тощо. Проте, незважаючи на значні напрацювання науковців в означеній площині, рівень взаємозв'язку та взаємозалежності формування людського розвитку та становлення економіки знань залишається відкритим для подальших досліджень.

Об'єктом дослідження виступає процес людського розвитку в умовах становлення економіки знань в Україні.

Предметом статті є теоретичні та практичні аспекти взаємозв'язку концепцій людського розвитку та економіки знань.

Мета статті полягає у визначенні взаємозв'язку концепцій людського розвитку та економіки знань у вимірі статистичних показників.

Виклад основного матеріалу. В економічній науці тривалий час продуктивні здібності людини розглядалися і оцінювалися як один із кількісних факторів

виробництва, а основне завдання полягало у тому, щоб вдало поєднати працю, основний і оборотний капітал. Глобалізація світової економіки, інформатизація виробничих процесів сприяли актуалізації проблем людини, її розвитку, внутрішніх здібностей: рівня освіти, творчості, стану здоров'я, загальної культури, що стало основою для подальших досліджень у сфері людського капіталу. Концепція людського капіталу не тільки розглядає людину як найважливіший капітальний фактор виробництва, а й обґрунтовує економічну доцільність інвестицій в освіту, охорону здоров'я тощо.

Натомість у зв'язку з переосмисленням ролі людини у сфері суспільного життя, кругообігу відтворювальних процесів збільшуються і коло проблем, вирішення яких неможливе у рамках концепції людського капіталу. Положення концепції людського капіталу не пропонують ані конкретних рішень проблем бідності, голоду, дитячої смертності, ані нових шляхів розвитку соціальної підсистеми економіки у цілому. Саме це стало підґрунтям для стрімкого поширення концепцій людського розвитку та економіки знань.

Досліджуючи теоретичний аспект формування концепцій визначено, що між ними простежуються істотні відмінності (рис. 1). Якщо концепція людського розвитку стверджує, що людина є центром економічного розвитку як мета розвитку, можливість реалізувати основні людські цінності і права, то концепція економіки знань відображає реальні зрушення в економіці, у результаті яких людина пересувається у центр економічного розвитку вже як джерело зростання суспільного багатства [1]. Але спільними є причини їх виникнення та період формування. Обидві концепції відкривають можливість по-новому пізнати сутність і призначення суспільного багатства, добробуту і процвітання нації.

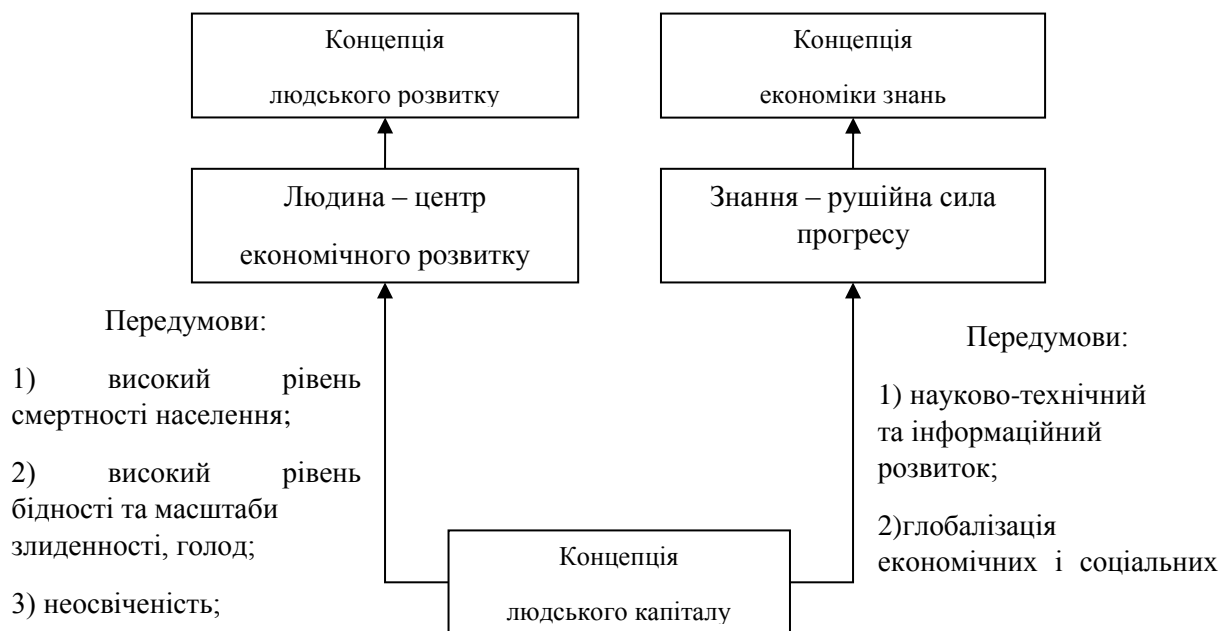

Рис. 1. Зв'язок концепцій людського розвитку і економіки знань
(Примітка. Сформовано автором)

На шляху досягнення розвитку країни інтелект і знання стають стратегічним ресурсом прогресу, його рушійною силою в економіці. Знання виступають головним нематеріальним активом, впливають на зростання обсягів виробництва, підвищення якості продукції та послуг, забезпечення конкурентоспроможності країни та прискорення соціального прогресу. Тому формування творчого потенціалу людини, що забезпечує система освіти та професійної підготовки, має ефективно реалізуватися у

механізмах інноваційної діяльності.

На сьогодні в Україні сформовано високий освітньо-кваліфікаційний потенціал інноваційного розвитку, що підтверджує значний внесок освітньої складової у високі рейтингові позиції України за індексом людського розвитку. Досить високий рейтинг України за загальним Індексом глобального таланту (Global Talent Index), що склав у 2015-2016 році 41,43 (66 позиція у рейтингу) [2], також свідчить про існування резервів для забезпечення інноваційного розвитку країни у перспективі. У 2015 р. Україна посіла 42 місце у світовому рейтингу Universitas 21 [3] (єдиному у світі рейтингу національних систем вищої освіти) [4].

Варто відзначити, що два національні українські університети, увійшли до Топ-500 рейтингу світових університетів QS-2015/2016, це – Київський національний університет імені Тараса Шевченка (рейтингова позиція 421-430) та Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (рейтингова позиція 431-500) [5].

У доповіді Global Competitiveness Report 2015-2016 року, підготовленим World Economic Forum, Україна посіла 38 позицію за якістю математичної та наукової освіти (Quality of Math and Science education), випереджаючи такі економічно розвинені країни, як Швеція (43 місце), США (44 місце), Великобританія (46 місце) [6]. Традиційно людські ресурси в Україні відзначалися досить високим освітньо-кваліфікаційним рівнем. Зокрема, за показником поширеності вищої освіти (Tertiary education enrollment) Україна посіла 14 позицію з можливих 138 країн-учасниць у 2015 році.

Однак накопичений в Україні людський потенціал реалізується неефективно у контексті потреб інноваційного розвитку, що гальмує соціально-економічний та науково-технічний розвиток в Україні (рис. 2).

Рис. 2. Ланцюг наслідків неефективної реалізації людського потенціалу
(Примітка. Сформовано автором)

Незважаючи на сформований високий освітньо-кваліфікаційний потенціал інноваційного розвитку в країні, неможливість його ефективно реалізації у формі

працевлаштування призводить до зростання рівня безробіття, яке впливає практично на всі сторони суспільного життя. У результаті неефективного використання ресурсного потенціалу країни безробітні не беруть участь у створенні національного продукту і доходу. Стосовно соціально сфери, можуть спостерігатися такі процеси, як деградація розвитку людини у результаті підвищеної злочинності, пияцтва, падіння суспільної моралі, криза сімейних відносин, а також зростання психосоматичних розладів та інші соціальні витрати, що є супутниками безробіття. Економічними наслідками безробіття є: уповільнення темпів зростання економіки у результаті недовикористання виробничих можливостей; позбавлення частини населення засобів для існування; скорочення податків, що сплачуються юридичними та фізичними особами до бюджету, внаслідок зменшення обсягу ВВП. Так, за розрахунками Національного банку України ситуація на ринку праці залишалася складною, у кінці IV кварталу 2015 року на початку I кварталу 2016 року продовжувала знижуватися кількість вакансій. У кінці IV кварталу 2015 року сезонно скоригований рівень безробіття за методологією МОП становив 9,0%, на початок 2016 – показник зріс і становить 9,1% (рис. 3). Через високий рівень безробіття спостерігається зниження ВВП, у першому кварталі 2015 року падіння становило 17%, але тенденція зміни досліджуваних показників на початок 2016 року демонструє позитивний напрям. Так, ВВП України у першому кварталі 2016 року виріс на 0,1% порівняно з першим кварталом 2015 року [7].

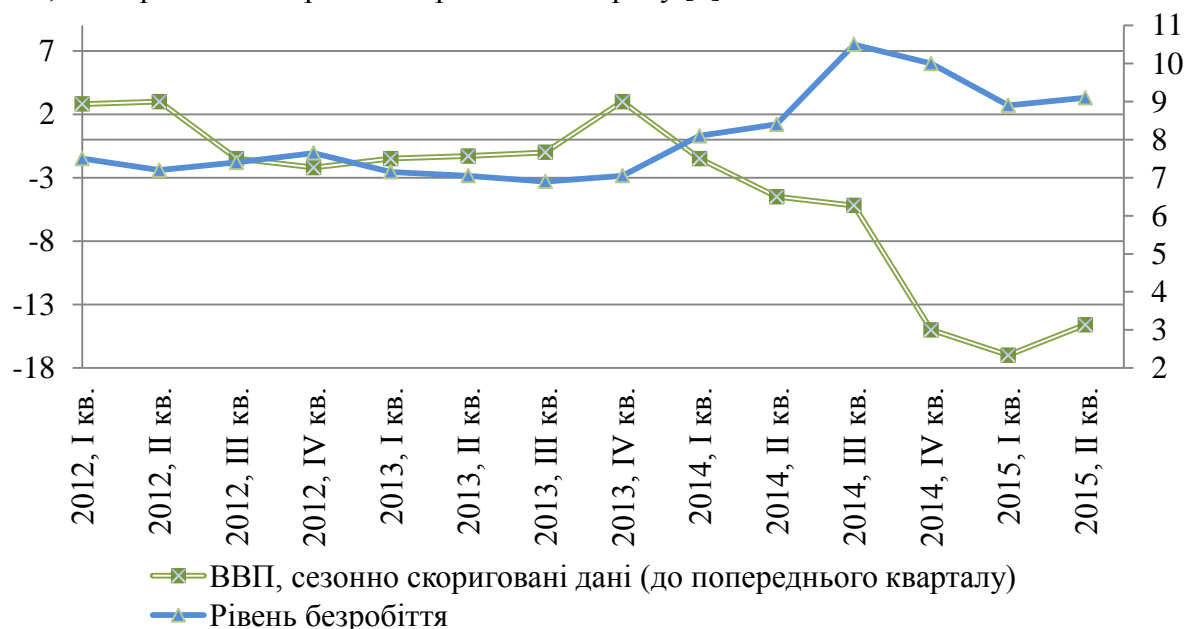

Рис. 3. Динаміка сезонно скоригованого рівня безробіття за методологією МОП^{1,2} та річна зміна ВВП

¹ – з 2014 року без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, з 2015 року також частини зони проведення АТО.

² – у відсотках до економічно активного населення у віці 15-70 років

Джерело: [7]

Оскільки ВВП країни є основним джерелом формування бюджету, його зменшення поступово веде до зменшення обсягу оподаткування юридичних і фізичних осіб, і відповідно, до скорочення доходів бюджету, що в свою чергу негативно впливає на державну соціально-економічну політику. Як результат, такі зміни призводять до погіршення якості життя. Так, величина індексу якості життя в Україні (Quality of Life Index) у 2015 році складала 20,10 (75 позиція), що на 2,1 п. п. нижче порівняно з минулим роком [8], що підтверджує кореляцію між неможливістю ефективною реалізації людського потенціалу і низьким рівнем якості життя в країні. Динаміку зміни

індексу якості життя в Україні порівняно з іншими країнами наведено на рис. 4, що свідчить про дуже низький рівень даного показника.

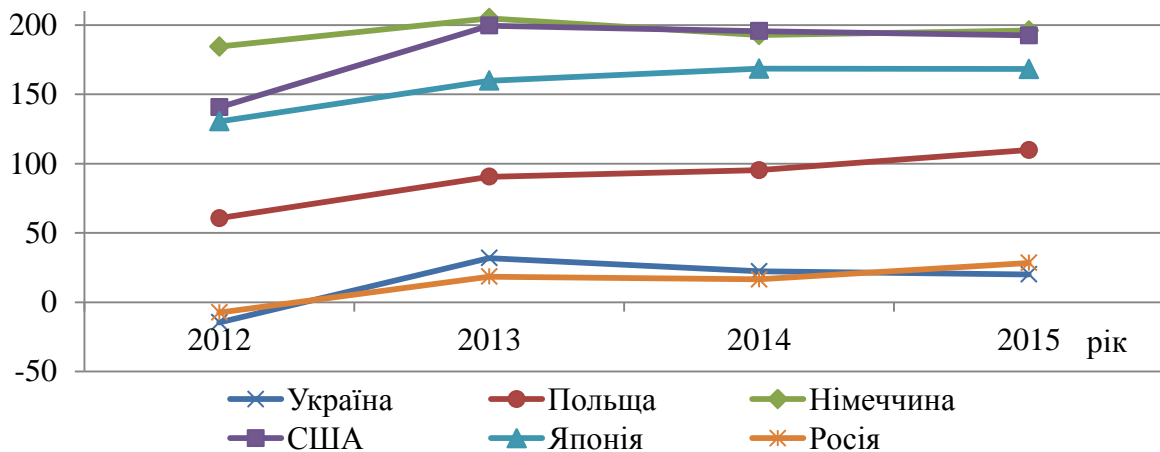

Рис. 4. Динаміка зміни індексу якості життя у 2012-2015 рр. у різних країнах
(Примітка: побудовано автором на основі [8])

Таким чином, мінімальна додана вартість, відсутність перспектив розвитку, неможливість реалізувати людський потенціал у сировинній системі економіки країни, на яку у даний час орієнтована Україна, призводить до того, що висококваліфіковані кадри не можуть забезпечити достатній рівень життя, що викликає або старіння знань населення та втрату кваліфікації або вимушеність емігрувати у пошуках кваліфікованої роботи, високої оплати праці і можливості особистісного та кар'єрного зростання, що демонструє наведені показники на рис. 5.

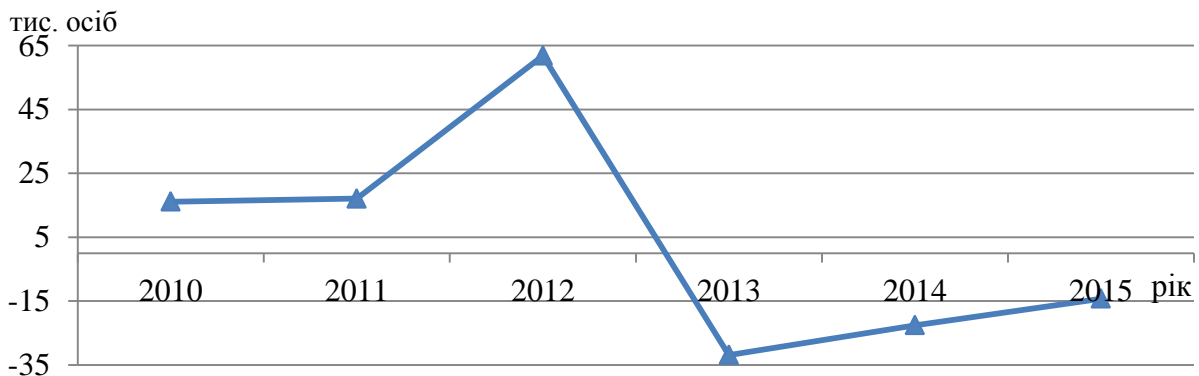

Рис. 5. Міграційний приріст (скорочення) населення в Україні
(Примітка: побудовано автором на основі [9])

* 2014, 2015 рік – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь

Означені негативні процеси в Україні гальмують науково-технічний й інноваційний розвиток та перешкоджають становленню економіки знань. Так, рівень розвитку економіки знань впливає на динаміку ВВП країни в цілому, а також визначається структурою у розрізі виконання та реалізації інноваційної продукції як результату розвитку економіки знань у грошовому вираженні; також кількістю підприємств, які впровадили інновації у тому числі малих і середніх (табл. 1).

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах протягом досліджуваного періоду в Україні зростає і на кінець 2015 року становив 12611,0 млн. грн. [9], у той же час досліджуючи структуру ВВП та питому вагу обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у складі ВВП ситуація вкрай негативна і

останнім роком не становить навіть одного відсотка ВВП. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової станом на кінець 2015 року становила 1,4%, у 2010 – 3,8%, обсяг інноваційної продукції навіть зменшується в обсязі промислової.

Таблиця 1

Динаміка обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт [9]

Рік	Усього, у фактичних цінах, млн. грн.	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації до загальної кількості, %
2012	11252,7	0,80	3,3	13,6
2013	11781,1	0,80	3,3	13,6
2014 ¹	10950,7	0,69	2,5	12,1
2015 ¹	12611,0	0,64	1,4	15,2

¹ – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження виявлено взаємозв'язок та відмінності між концепціями людського розвитку і економіки знань. Визначено, що людський потенціал України реалізується неефективно у контексті потреб інноваційного розвитку, що викликає ланцюгову реакцію виникнення низки негативних проблем у соціальній та економічній сферах. Тому, перш за все, необхідно створити сприятливі соціальні, економічні, політичні, демографічні та екологічні умови для реалізації людського потенціалу.

Залучення інвесторів завдяки лібералізації законодавства і поліпшення інвестиційного клімату у країні, подальше формування сприятливих умов для ведення бізнесу, розвиток малого та середнього бізнесу, а особливо у науково-технічній й інноваційній сфері дозволять збільшити обсяг робочих місць та наукоємність виробництва. Оскільки саме середній клас є постачальником інноваційних ідей, що реалізуються на підприємствах, коли шлях від ідеї до її втілення є найбільш коротким. Це створить можливість працівнику задовольнити потреби та забезпечити подальший розвиток, а шляхом прозорого перерозподільного механізму сформує підґрунтя для соціально-економічного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макоцьоба В. Н. Людський розвиток, економіка знань і конкурентоспроможність: взаємозв'язок і взаємозалежність / В. Н. Макоцьоба // Теоретичні і прикладні питання економіки. – 2012. – № 27/1. – С. 368–374.
2. Lanvin B. The Global Talent Competitiveness Index [Електронний ресурс] / В. Lanvin P. Evans. – Режим доступу : http://global-indices.insead.edu/gtci/documents/INSEAD_2015-16_Full_Book_Ebook.pdf. – Дата доступу: 11.11.2016.
3. U21 Ranking of National Higher Education Systems 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.universitas21.com/article/projects/details/158/overall-2016-ranking-scores>. – Дата доступу: 11.11.2016.
4. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – С. 272. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Innovaciyna_Ukraina.pdf. – Дата доступу: 11.11.2016.

5. QS World University Rankings 2015-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2015>. – Дата доступу: 11.11.2016.
6. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf. – Дата доступу: 11.11.2016.
7. Інфляційний звіт Національного банку України за жовтень 2016 [Електронний ресурс] // Національний банк України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=1A7292CD48C7B4BD6A6C6365A457584D?id=38926387>. – Дата доступу: 11.11.2016.
8. Quality of Life Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings.jsp>. – Дата доступу: 11.11.2016.
9. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>. – Дата доступу: 22.07.2016.
10. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
11. Маркова Н. С. Передумови переходу України до економіки знань / Н. С. Маркова // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2010. – № 4 (43). – С. 21-26.
12. Human Development Data 1980-2015 [Електронний ресурс] // UNDP. Human Development Report. – Режим доступу : <http://www.hdr.undp.org/en/data/>. – Дата доступу: 20.10.2016.